

ՀՐԱՏ. ԲԱՑՑԻ ԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Թիւ 1

ՀԱՅ ՊԱՏԳԱՄԱԿՈՐԻ ՄԸ

ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

Գ. ԶՕՂՐԱՊ

Վ. ՊՈԼԻՍ-ՍԿԻՏԱՐ

1910

9(47.925)

Զ - 76

(47. 925)

5 SEP 2011

9-76

ՀԻՐ

Տ. ՐԱՅՅԻ ԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

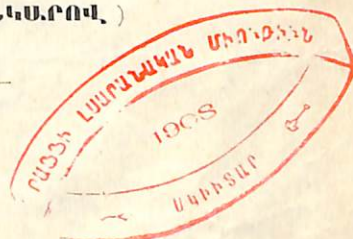
5 OCT 2011

Գ. ԶՅՐԱՊ

ՀԱՅ ՊԱՏԳԱՄԱԻՈՐԻ ՄԸ

ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

(ՀՆԴԻՆԱԿԻՆ ԶԿԱՐՈՎ)

Կ. ՊՈԼԻՍ-ՍԿԻՒՏԱՐ 1910

13 APR 2013

1873

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԲ

Տպագրութիւն՝ Է. ԹԻՐԵԱՒԵԱՆ

4 3864-74

Միութիւնը որ այս հաստիւր հրապարակ կը հանէ, հաստատուած է Օսմանեան Սահմանադրութեան անմիջապէս վերջը, առաջադրելով իր համես սահմանին մէջ, դիմաւորել նոր կեանքին պահանջները: Իր ծրագիրը առաւելապէս կը ձգտի ուժեղացնել աշխատանքի դասու մշակութեան եւ քաղաքացիական զարգացումը, եւ այս հետապնդութեամբ: Միութիւնը կը կազմակերպէ պարբերական դասախօսութիւններ եւ հրապարակային ասեմախօսութիւններ, ժողովրդական երեկոյթներ եւ լսարաններ: Եւ երեսասարգութիւնը որ կը յանալսէ Բաժնի լսարան-ընթերցարանը, վարժուած է զայն նկատել իբրեւ միջավայր մը, ուր կը համախմբուին բոլոր անոնք որ, օրուան յոգնութեան վերջը, կարիք կը զգան մտքի եղբայրակցութեան մը:

Իր երկրորդ դաշտանանդեսին առիւ եր որ — 1916 Սեպտ. 12/25ի կիրակին — Կ. Պոլսոյ օսմ. Հայ պատգամաւորը խօսեցաւ իր ներկայ ասեմաբանութիւնը, հոն բազմութեան մը բուն ծափերուն մէջ: Այս առիթով խօսեցաւ նաեւ Իրքիսիսի գործնական անդամներէն Նանի պէյ, խանդավառ գովեր կարգադրով հայկական մարտիրոսագրութեան. «Հայ ազգը, ըսաւ մեր բուրք հայրենակիցը, վերջին 30 տարիներու միջոցին ի հանդէս բերած արիւթեամբ, անհամար կորուստներու առջեւ ցոյց տուած անվեհեր տկուկութեամբ անգամ մը եւս հաստատեց որ կորուկելու դասապարտուած ազգ մը

չէ։ Ես երախսապարս եմ իր կտրիններուն, կտրին մտնով ու արտով. վասնզի անոնց զոհաբերութենէն միայն հայ ազգը չօգտուեցաւ. այլ բոլոր Օսմանեան Հայրենիքը։»

Այս պատուաբեր խօսքերը մեր գեղին, մեր յեղափոխական մարմիններուն մասին բոլ լսեն այն հայերը որոնք այսօր շուտով մոռցան Երեկուան արիւնագոյն մայրամուտքը Այսօրին պայծառ այգը տեսնելով։

ՀԱՅ ՊԱՏԳԱՄԱԽՈՐԻ ՄԸ

ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

(Թանախասուրին, արժանապատիւ Սեպտ. 12/25ին,
Սկիւտար, Ռաճճի լսարանական Միութեան
դաստիարակչական մէջ)

Ա.

ԱՋԱՏԱԿԱՆ ԶԱՐԺՈՒՄԻՆ ԵՐԵՔ ՀԱՆԳՐՈՒԱՆՆԵՐԸ

Հայրենակիցներ,

Պոլսոյ մոտաւորական երեք մեծ վառարաններէն՝
Հասգիւլէն, Օրթագիւլէն, Սկիւտարէն՝ ամէն մէկը
մեր ցեղին գրական հանճարը մարմնացնող դէմքով
մը կը պարծի: Հասգիւլը Եղիա Տէմիրճիպաշեանը
ունի. Օրթագիւլը Մկրտիչ Պէշիքթաշեանը. Պետրոս
Դուրեանն ալ ձերինն է, Սկիւտարցիներ:

Երեքն ալ ժողովուրդի զաւակ են. բայց Եղիան
քիչ մը մոայլ է. Պէշիքթաշեանը քիչ մը տոհմիկ.
Դուրեանն է ամէնէն պարզը ու իր պարզութեանը
մէջ զգացմանց ամէնէն վեհ բարձրութեան հասնողը.
բուն ժողովրդային հանճարն է ըստ իս: x

Ասոր համար, ինչպէս ուրիշ ամէն անգամներ,
այսօր ալ ոտք կոխելուս Սկիւտարի հողին վրայ՝
երկիւղածութեամբ ու քիչ մըն ալ տրտմութիւնով
կ'ողջունեմ իր անշուք գերեզմանը որ հոս մօտիկնիս
է: Թոյլ տուէք ինծի որ այս մեծ անունով, այս սեծ
յիշատակով բարեւեմ զձեզ:

Այս անունները յիշելու համար մի՛ կարծէք որ հոս եկայ գրական սեուերու վրայ բազմատուփիւն մը, ուսումնասիրութիւն մը ընելու համար: Այսօր գրական վայելքները, անխորր ու պաժառ հորիզոնները թողած ենք: Քաղաքական ու ազգային անպակաս վէճերը ատուութիւններու վերածելու դրադած ենք բոլորս, ճիշտ ինչպէս վայրենիները իրենց նետերուն բացած վէրքը բաւական չի սեպելով՝ մահացու թոյնի մը մէջ կը թաթխեն զանոնք: Ամբողջ ժամանակնիս ասով գրաւուած է, ատեն չունինք գեղեցիկ ոճ մը, սիրուն ասացուած մը ճաշակելու:

Խոստովանինք, հայրենակիցներ, որ մեր ազգին մէջ այսօր պարզուող տեսարանին առջեւ կ'արժէ որ քիչ մը կանգ առնենք ու խորհրդակցինք:

Յետադիմութիւնը ու Խաւարամտութիւնը մեր մէջ յարձակողականի սկսած են, հետեւելով պատերազմական արուեստի այն սկզբունքին՝ որ կ'ըսէ «լաւագոյն պաշտպանողականը յարձակողական շարժումով կ'ըլլայ»: Ասոր մէջ յանդուգն բան մը կայ. զարմանալի՝ ոչինչ: Մեր ազգը այս տեսակ կռիւներու շատ անգամ ականատես եղած է. խաւարը լոյսին առջեւ դիւրութեամբ չի հրաժարիր իր դաժան ու մութ տիրապետութենէն. քայլ առ քայլ կը նահանջէ անիկա:

Միմիայն եթէ Պոլսոյ վերջին եօթնասուն տարուան պատմութիւննիս աչքէ անցնենք՝ նմանօրինակ երեք մեծ բաղխումներ կը տեսնենք իսկոյն:

Առաջինը՝ արհեստաւորներու համբաւաւոր ընդվզումն է ամիրաներու դէմ. միմիայն ժողովրդական իրաւունքներու պայքար: Երկրորդը՝ Օսմաններու, Ռուսինեաններու, Յրանսայի մէջ ուսում առած մտաւորականներու, 48ի երիտասարդներու երե-

ւումն է. մտքի պայքար և լեզուի պայքար: Երրորդը՝ Միացեալ Հնկերութիւնները կազմող երիտասարդութեան ասպարէզ նետուին է՝ Արեւելով, այն ատենի Արեւելով ըսել կ'ուզեմ, Հայրենիքով, այն օրերուն Հայրենիքովը, և Մասիսով: Դաստիարակութեան մեծ գործն է որ Հայ յեղափոխականութեան դաշտը պատրաստեց. մտաւորական և քաղաքական պայքար:

Ես՝ արեւորած մարդ՝ այդ երրորդ ապստամբութեան սերունդին կը վերաբերիմ: Ապստամբութիւն ըսի, որովհետեւ ամէն ազատական շարժում ապստամբութիւն մըն է: Ես այդ սերունդին կրտսերն եմ. իմ երէց ընկերներէս շատերը չկան մէջտեղ. ոմանք մեռան, ոմանք ազգային գործերու ասպարէզէն քաշուեցան: Իրաւունք ունիմ Ոսկանին մէկ գեղեցիկ տողը իմ անձիս պատշաճեցնելու՝

Իմ հարքս անկան եւ ես անա ծեռացայ: Վ

Բ.

ՆՈՐ ՊԱՅՔԱՐԻՆ ԲՆՈՅԹԸ

Զորրորդը, այն որ այժմէութիւն ունի, յեղափոխական երիտասարդութեան Պոլիս մուտքէն ի վեր սկսաւ: Մեր ազգին մէջ հին ամիրանները շատոնց պակսեր էին, բայց տեղերնին իսկոյն մենծ աղաները եկեր էին. մենծ աղաներն ալ հազիւ աներեւութացած՝ իրենց տեղը հիմակուան պզտիկ աղաները նստեցան: Ժառանգական ու բարեչըջական եղելութիւններ են ասոնք:

Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումին՝ այս

պահպանողական տարրը խոհեմ ու լուռ էր. ասոր համար աղգին մէջ դեղեցիկ միաբանութիւն մը տեսնուեցաւ: Տարիէ մը ի վեր այս տարրը դիմակը վար նետեց. կռիւը սկսաւ: Բացի ու գոցի խնդիրը չպիտի քննեմ հոս, որովհետեւ ատիկա միմիայն պատրուակ մըն է. մեր աղգին կրօնասէր մասը երկ-տասնադուրեան դէմ՝ դինելու ձեռնառու զէնքն է ան, ո՛չ թէ կռուի ասպարէզը:

Կռուի ասպարէզը ուրիշ տեղ է. որոշ դասակարգի մը վերադարձն է աղգային գործերու ղեկը ձեռք առնելու նպատակով: Ժողովրդական ու յառաջդիմական շարժումներու տեղ՝ մենք աղայական ու կղերամոլական հիմեր դնելու կամ չդնելու մէջն է կռիւը:

Ո՞վ է մենք կամ պզտիկ աղան մեր մէջ. հարկաւ հետաքրքիր էք տեսնելու իր պատկերը:

Մենք աղան հարուստ դրամատէր մը չէ. բայց դրամի մարդն է անիկա: Մենք աղային դատողութեանը առջեւ դրամը մենք ծանրոսչափն է մարդկային առաքինութիւններուն: ո՛չ Ռաֆֆին և ո՛չ Դուրեանը, ո՛չ Պարոնեանը և ոչ Նալբանտեանը արժէք ունին իր աչքին առջեւ. որչափ է անոնց զիջած դրամը. տարեկան ի՞նչ կը չահին. ո՛չ ինչ. ուրեմն բան մը չեն արժեք. ահա անոնց բոլոր հոգեբանութիւնը. չեմ մեղադրեր, յանցաւոր չեմ գտներ դիրքնք այսպէս խոհեմներ համար. իրաւունք ո՛ւնիմ կոյր մը, կաղ մը մեղադրելու. դժբաղդութիւն մըն է ասիկա և ոչ ուրիշ բան:

Մենք աղան բարձր կը խօսի, զգայնել տալու համար որ ամէնքը պարտաւոր են իրեն ունկնդրելու. ճամբան կամաց կը քալէ և կը պահանջէ որ ուրիշները իր ետեւէն գան, կամ բաղմունքեան մէջ՝

կը հրմշտկէ քովինները, իր տեղը ամբողջին մէջ չըլլալը, այս դուհիկ շփումին չի հանդուրժելը հասկցնելու և այդ նուազող դիրքէն վայրկեան մը առաջ դուրս ելլելու համար:

Մենք աղան անպատճառ տգէտ և անուս չի նշանակեր. ուսեալ մենք աղաներ ալ կը գտնուին, կէս ուսեալներ՝ որոնք բացարձակ տգէտներէն շատ աւելի զարհուրելի են: Ֆրանսերէն երեք բառ կը խօսին. հայերէն երկու բառ կը գրեն: Ոչինչ կը հետաքրքրէ զիրենք իրենց մեծ «ես»էն դուրս. եւ այդ փոքրիկ խորանին առջեւ կը զոհն ամէն բան, միշտ իրենց խղճմանքը, երբեմն իրենց դրամը:

Մենք աղան եկեղեցին կ'երթայ ամէն անգամ որ հարկը պահանջէ. Զատիկին, Ծնունդին, ուրիշ մենք աղայի մը յուզարկաւորութեան, կամ եթէ ակնկալութիւն մը ունի կամ նիւթական շահ մը որուն անպատճառ իրականացումը կը պահանջէ Աստուծոյն, 10 փարայի մոմ մը վառելով:

Տարիքի տեսակէտով մենք աղայութիւնը 40էն անդին կը սկսի. բայց մենք աղայի զաւակներ կան, դեռարուսիկ պիտով երիտասարդներ որ հայրենի աւանդութիւններուն կը հետեւին: Մենք աղան անգեալին մարդն է. Պօղոս Պատրիարքի օրերուն կարօտը կը քաշէ և Տերոյնցէն փաստեր կը քաղէ: Կաթողիկոս, Պատրիարք, առաջնորդ դիմաւորելու գացող մարմիններու մէջ իր յատուկ տեղը ունի, ինչ որ իր անձեռնմխելի իրաւունքն է:

Մենք աղան՝ սովորաբար, գրեթէ ի ծնէ, թաղական է:

Սխալ կարծիք մըն է ենթադրելը որ վաճառական դասէն կը ծնի մենք աղան. երբեք. ամէն ասպարէզներէն կուգայ ան, էֆէնտիւթիւնէն ինչ-

պէս օրագրութենէն: Չար մարդ մը չէ. կը բաւէ իր անձնատիրութիւնները շոյել՝ օգտուելու համար իրմէ. կզերը ի վաղուց անտի շահագործած է զինքը. ինքն ալ կզերը:

Ահա այս դասն է որ այսօր ազգին երիտասարդ տղերուն դէմ սկսած է պայքարիլ. իր սովորական զինակիցները իր շուրջն են. կզերին մէկ մասը, ո՛չ բոլորովին մաքուրը. Մամուլին մէկ մասը, ո՛չ ամէնէն ամբիւր: Մինչև հոս՝ ոչինչ կայ զարմանալի. կսկծալին հոն է որ ժողովուրդին համեստ դասակարգերէն մարդիկ, մաս մը աշխատաւորներ, խարուած ազատական մարդոց դէմ տարածուած ստութիւններէն, զրպարտութիւններէն, խեղաթիւրումներէն, անոնց միացած են: Եւ ինչ որ լրումն է՝ ասոնց քովիկը՝ երիտասարդութեան մէկ ծանօթ մասը. և ճիշտ այն պահուն որ ինքզինքը ժողովրդական իրաւունքներու ընդլայնման կուսակից կը յորժորջէ:

Այս ընդհարումին մէջ հայ մտաւորականութիւնը կարծեմ թէ իրաւունք ունի գոնէ այս վերջին վաշտին դառնալով՝ գոչելու:

— Դո՛ւ ալ, ո՛վ իմ Բրուտոս:

Ես զանազան կուսակցութիւններուն ի հարկին որոշեալ ժամանակի մը կամ նոյն իսկ վայրկեանի մը համար իրարու հետ միանալը կը հասկնամ, պայմանով սակայն որ սկզբունքով գոնէ անոնք համաձայն ըլլան. չեմ կրնար հասկնալ որ յառաջդիմական կազմութիւն մի յետադիմական շարժումի մը հետ գործակցի, ինչու որ երկու բան անհաշտ են աշխարհիս վրայ, երկո՛ւ բան. Յետադիմութիւնն ու Յառաջդիմութիւնը:

Ազատական մարմնի մը՝ մենծ-ազայական ու կզերամտական կազմութեան մը հետ զաշնակցիլը

այն հրեշային ամուսնութիւններու կամ հակաբնական մերձեցումներու կարգէն է, որ գոնէ ազատ սիրոյ դէմ պայքար մղողներու համար ներելի չէ:

Ես համոզուած եմ որ մեր ժողովուրդը՝ նոյն իսկ անոր պահպանողական մասը, և մեր երիտասարդութիւնը, որ միշտ ազատական է և պիտի մնայ և իր պատիւն է ասիկա, բաւական ողջմտութիւնը ունին այս հակասական ընթացքը դատելու և անոր հեղինակներուն ո՛ր աստիճան վստահելի ըլլալը որոշելու համար:

Գ.

ԻՆՁ Է ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Ահա, այս տեսարանին առջեւն է, ո՛չ խրախուսիչ, որ մտածեցի ազատական կազմակերպութիւն մը ստեղծել Ազգ. Ժողովին մէջ: Յետադիմութիւնը իր հին բարի սովորութեանը համաձայն՝ գեղեցիկ սկզբունքներու անունով ճշմարիտ զինուորահաւաքութեան մը ձեռնարկած է: Կանոնաւոր արշաւանք մըն է ասիկա: Բոլոր դրամի մարդիկ՝ բոլոր մտքի մարդոց դէմ: Փարաւոններու երկիրն ալ այս խաչակրութեան համար ճամբայ ելած է. բայց այս անդամ կարմիր Մովսէս չէ, այլ ամբողջ Արչիպեղագոսին վրայէն անցնելով իր մարգարէները Թուրքիա մտցնելու վրայ է: Այս մարգարէները մօտէն չեմ ճանչնար. բայց ինծի մեծ վստահութիւն չեն ներշնչեր անոնք. ալիւրի փոշիով ծածկուած պարկին կը նմանին քիչ մը. ce bloc enfariné ne me dit rien qui vaille, կ'ըսէ ֆրանսական առակախօսը: Իմ մասիս ես մեր մենծ ու պզտիկ աղաները այս ափրիկեցի առաքեալներէն կը նախընտրեմ, վասն զի

ճանչցուած սատանան չի ճանչցուած քահանայէն աղէկ է :

Մ.յս ամէնուն դէմ՝ Պոլսոյ ժողովրդական և ազատական տարրերուն կ'իյնայ միանալ, ո՛չ թէ փոխադարձ ատելութիւն քարոզելու պահպանողական տարրերուն դէմ, ո՛չ, հաւար անդամ ո՛չ, այլ համոզելով, քարոզելով, օրինապահութեան սահմաններէն չչեղելով՝ պահելու և առաջնորդելու համար ժողովուրդը յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ : Վստահեմ որ ազատական երեսփոխաններ, անկեղծապէս յառաջդիմաւոր — և ո՛չ թէ միայն անունով — բաւական թիւ մը կը կազմեն մեր Ազգ. Ժողովին մէջ. զժուարտութիւնը իրենց պզտիկ վէճերը լռեցնելու, սխալ ըմբռնումները ճշտելու, աղբին օգտին առջեւ իրենց ջանքերը միացնելու մէջն է :

Ի՞նչ է ազատական կուսակցութեան ծրագիրը :

Ես մեր Պատրիարքարանին գործը շատ պարզ կ'երևակայեմ : Առաջինը՝ դաստիարակութեան գործն է, փրկութեան գործ : Իմ կարծիքովս մեր ամէնէն մեծ դէմքերէն պէտք է Ուսումնական Խորհուրդը կազմել. միանգամայն ասոր հեղինակութիւնը պօրացնել. կրթական ծրագիրը բարեփոխել և մեր ամէնօրեայ հոգածութեանը առարկայ ընել. գիտական միտքը տիրապետող դարձնել ատոր մէջ : Մեր դաստիարակութիւնը պէտք է որ մտաւորական և տնտեսական զարգացման ձգտի միանգամայն :

Երկրորդը՝ եկեղեցականութիւն մը պատրաստելն է, լուսամիտ եկեղեցականութիւն մը, — բարձրացման գործ : Երրորդը՝ ամուսնական գրաւոր օրէնքի մը հաստատումն է, դարուս յառաջադէմ օրէնքներուն վրայ հիմնուած. անհրաժեշտ գործ, քանի որ հայ ընտանեկան կեանքին, պատուին,

գիրքին և ապագային վերաբերող խնդիրները կամայական վճիռներու ենթակայ են. չիկայ հայ անհատ մը որ չի բողոքէ այս կացութեան դէմ : Զորրոգը՝ Պատրիարքարանին վերակազմութեան գործն է. էական գործ. որովհետեւ ո՛չ իրաւասութեան սահման կայ հոն, ո՛չ կանոնաւոր աշխատանքի եղանակ : Թնջուք մըն է Պատրիարքարան ըստած տեղը. պէտք է շտկել, յարգարել և եւրոպականացնել զայն : Հինգերորդը՝ գաւառի Հայութեան ընտրական իրաւունքներուն ընդարձակումն է, արդարութեան գործ. որ հարկաւ պատահ ժամանակին պէտք է առաջ տարուի :

Ահա այս համեստ ու ամիսի գիծերով կը ներկայանայ ազատական կուսակցութեան ծրագիրը :

Դ.

ԻՆՁ ԸՐԱԻ ՆԱԽՈՐԴ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ

ԵՒ ԻՆՁ Կ'ԸՆԷ ԻՐ ՅԱԶՈՐԴԸ

Այդ իղճերուն գործադրութեանը ձեռնարկած էինք արդէն նախորդ Քաղաքական Ժողովին օրովը, որուն անդամակցելու պատիւը ունէի, երբ ազատամտութեան դէմ կռիւը բարձրացաւ : Հոս տեղը չէ պատմել ձեզի այդ Քաղաքական Ժողովին աշխատութիւնները, թուել այն գործերը զոր կատարեց, գիշերը ցորեկին խառնելով : Պատրիարքարան մը՝ անկերպարան, Երուսաղէմ՝ ապստամբ. թեմերը՝ թափուր, գաղթականներով լեցուն մայրաքաղաք մը, Ատանայի անաւոր աղէտը : Ատնցմէ մէկը միայն պիտի բաւէր բոլոր բարի կամեցողութիւնները ուժաթափ ընելու : Այն Քաղաքական

դատութիւններ ըրին . վճիռ արձակեցին : Ուշադրութեան արժանի տեսարան մըն է որ մինչդեռ մեր թուրք, յոյն, հրեայ, արաբ հայրենակիցները օսմանեան հայ երեսփոխաններուն մասին միշտ դրուատիքով կը խօսին, միայն կարգ մը հայեր են որ հոս հոն, երբեմն ծանօթ մամուլի մը էջերուն մէջ անոնց վրայ կը յարձակին : Զիշտ այն մամուլը որ ատենով հինգ փարանոց էֆէնտիներուն առջեւ բարեւ բըռնած . . . կատուի մը պէս կը քծնէր : Կը ցաւիմ բայց չեմ զարմանար այս հայերուն վրայ որ ազգային արժանապատուութեան զգացումէն զատ ամէն զգացում թերեւս ունին :

Առանց կանխակալ կարծիքի քննենք թէ որքան արդար են այս յարձակումները :

Ինչ գործ տեսան օսմանեան հայ երեսփոխանները : Թող տանք որ իրողութիւնները խօսին : Աչք պտտցնենք հայաբնակ գաւառներու վիճակին վրայ : Վան, Կարին, Բաղէշ, Խարբերդ, Մուշ, անդորրութիւն կը տիրէ . հայահալած քաղաքակառութիւնը իրապէս վերցած է . հարկաւ տեղ տեղ անհատական դէպքեր կը պատահին տակաւին . բայց երկրին ո՞ր մասին մէջ արդեօք այդ տեսակ դէպքեր չեն պատահիր . բոլոր հայաբնակ գաւառները, օսմանեան համերաշխութեան անկեղծապէս կուսակից և հետեւապէս «հայաոէր» վայրեր խրկուած են և անոնք քը պահպանութիւն իրենց պաշտօնին վրայ, հակառակ կարգ մը դաւերու : Զինուորական հրամանատարը՝ որուն սահմանադրական նոր կարգերու մասին ունեցած հասկացողութիւնը քիչ մը երկբայեկի էր, հեռացուեցաւ այդ կողմերէն : Այս ճշմարտութիւնները պէտք է որ լսուին վերջապէս : Հայոց հողային խնդրոյն լուծումը անկեղծութեամբ փնտռուելու վրայ է

կառավարութեան կողմէն . ապացոյց՝ զանազան օրինադրեք, զոր յղացաւ և որ խնդրոյն բարդ հանգամանքին բաւարար չըլլալուն համար միայն ետ ձգուեցաւ, ո՛չ թէ սկզբունքին համար, ապացոյց՝ քննիչ մարմինը, որ խթկուեցաւ այդ կողմերը . ապացոյց՝ ներքին գործոց նախարարին վճռուած ճամբորդութիւնը՝ տեղւոյն վրայ քննութիւն կատարելու նպատակով : Այդ գաւառներուն մէջ և Թուրքիոյ ամէն քաղաքներու մէջ՝ հայերը իրենց գործովը, առուտուրովը, աղատօրէն կը զբաղին, դրամ կը շահին, պաշտպանութիւն կը վայելեն, յարգանք կը տեսնեն կառավարութենէն : Նոյնիսկ Սուլթան Մահմուտի, Ապտիւլ Մէճիտ և Ապտիւլ Ազիզ կայսրերուն օրով այս աստիճան բարօրութիւն տեսած չէին :

Երբեք մտքէս չանցնիր այս գոհացուցիչ վիճակը միմիայն օսմ . հայ երեսփոխաններուն ճարտարութեանը վերագրել, բայց արդար ըլլալու համար՝ պէտք է ընդունիլ որ կարեւոր մասնակցութիւն մը ունին անոր մէջ . Երեսփոխանական Ժողով՝ մը թատերական սրահի կը նմանի . ան ալ իր coulissesները, թաքուն անցքերը ունի . ամէն գործ բեմին վրայ չի կատարուիր, կարգ մը աշխատութիւններ կան որոնք պղտիկ, մասնակի խօսակցութիւններով կը կատարուին, ո՛չ թէ մեծ ճգնելով ցոյց պէտք է մեղի թէ գործ . եթէ գործ կը փնտռենք, անիկա մէջտեղն է մեծարարաւ մինչեւ անգամ խուլերու լսելի ըլլալու չափ, բացայայտ մինչեւ անգամ կոյրերէն տեսնուելու աստիճան . խօսքս կամաւոր խուլերուն և կոյրերուն համար չէ : Օսմ . հայերեւս փոխանները անհատական արժանիքի տեսակէտով ուրիշ Օսմ . երեսփոխաններէն ետ չեն մնար, եթէ չեն գերազանցեր զանոնք . . . Թոյլ տուէք որ այս մասին աւելի չի խօսիմ :

Եւ կը կարծէ՞ք միթէ որ դիւրին է երեսփոխանի պաշտօնը Օսմ. Խորհրդարանին մէջ. կը կարծէ՞ք որ հոն կրօնամոլական, հին գաղափարներով տարուած հոսանքներ չի կան: Պէտք է մօտէն ճանչնալ Օսմ. Խորհրդարանը՝ գիտակցաբար դատելու համար հայ երեսփոխանին դժուարին և ապերախտ վաստակն ու յոգնութիւնները:

Կ'ուզէ՞ք որ սկնարկ մը նետենք Ատանայի աղէտին վրայ. անիկա մեր աղգին և կարծեմ թէ Օսմ. հայրենիքին մեծ սուգն է. ոչինչ աշխարհիս վրայ կրնայ մեզի մոռցնել տալ զայն: Անիկա այն մեծ զարհուրանքներու կարգին է՝ որոնք Յետադիմութիւն կոչուած ոգւոյն, որ աղղին, որ կրօնքին մէջ ալ երեւան դայ, ինչ մեծ աղէտ մը ըլլալը ահա՛ որ կերպով կը ցուցնէ:

Անդարմանալի է ատ. բայց արդար ըլլալու համար պէտք է ընդունիլ որ Օսմ. կառավարութիւնը բրաւ ինչ որ «նեքայ պայմաններու մէջ» բանաւոր կերպով կրնայինք պահանջել իրմէ: Ե՛րբ տեսնուած է որ քրիստոնէական ջարդի մը առթիւ 100ի մօտ մահմտականներ կախաղան հանուին, 1000ի մօտ մահմտական եղեռնագործներ շղթա-յակիլ բանտարկութեան դատաւարտուին: Սահմանադրական կառավարութիւնը այս արիւթիւնը ցոյց տուաւ և ամէն արգարտէր Հայու պարտքն է ճանչնալ զայն և ըստ այնմ վերաբերիլ օսմ. կառավարութեան հանդէպ: Իսկ նիւթական վեհա-ներու հատուցման համար նոյն կառավարութիւնը առանց ու է է դժուարութեան, առատօրէն տուաւ պէտք եղած գրամը: Ասոր մէջ ամէն փառք օսմ. Հայ երեսփոխանները իրենց վերապահել չեն ուզեր, բայց անիրաւութիւն կ'ըլլայ կարծեմ իրենց աշխատութեան մեծ բաժինը անտեսել:

Յիշեցէ՛ք երբոր աղէտին լուրը առած օրս Խորհրդարանին բեմէն այնքան խառութեամբ կը խօսէի այն ատենուան պատասխանատու կառավարութեան ղէմ. եկաւ վայրկեան մը. որ այդ կառավարութեան կողմէ արտաւանդած պատ ի պատ խօսքերը և պատասխանատուութիւնը Հայոց վրայ ձգելու միտող փաստերը՝ ծափահարուեցան մահմտական երեսփոխաններու շարքերէն: Ահա այդ շարքերուն բոլոր հոգեբանութիւնը փոխեցինք մենք, այն աստիճան որ վերջէն՝ ամէն անգամ որ կառավարութիւնը Ատանայի օգնելու համար վարկ մը խնդրեց կամ օրինադրած մը ներկայացուց՝ «միաձայնութեամբ», ուշադրութիւնը բրէք այս բառին մեծ նշանակու-թեանը, միաձայնութեամբ ընդունուեցան անոնք:

Ուրիշ ի՞նչ բրին Հայ երեսփոխանները: Օսմանեան Սահմանադրութեան հոչակումէն ի վեր կառավարուած էն մեծ գործը, այն՝ որ այս երկրին մէջ օսմանեան համերաշխութիւնը պիտի հիմնէ և տեւական դարձնէ, այն որ թէ՛ օսմանեան հայրենիքին և թէ՛ զայն ձեւացնող բոլոր ազգութիւններուն համար երջանկութեան միակ երաշխիքն է, — քրիստոնեայ աղգերու զինուորագրութիւնը, Հայ երեսփոխաններու նախաձեռնութեանը և յամառ պահանջումին արդիւնքն է:

Գիտեմ որ կարճատեւներ կ'ուրանան անկէ բըղ-խոշ բարիքները. հազիւ տարի մը անցած, ահա ամէն կողմէ գոհութեան, չնորհակալութեան ձայներ կը բարձրանան. քրիստոնեայ զինուորներու մասին մահմտական սպաններուն և նոյն իսկ պարզ զինուորներուն հայրական և եղբայրական վարմունքին չնորհապարտ ենք յաւատ:

Ատեն մը կիրքը այն աստիճանի հասաւ որ ամէն

անխիղճ զրպարտութիւններն անգամ իրրեւ զէնք գործածեցին. մասնաւորապէս ինծի համար ըսուեցաւ և գրուեցաւ որ զաւակս Եւրոպա փախցուցած եմ զլնուորական ծառայութենէ ազատ կացուցանելու համար: Իմ տղաս 7 տարիէ ի վեր Եւրոպա էր իր ուսումը ստանալու համար. այս տարի որ զլնուորական ծառայութեան ենթակայ է, Պոլիս դարձաւ, մեր հայրենիքին իր պարտքը հատուցանելու համար:

Այս անբարեխիղճ յարձակումները չեն վրդովեցրել. 28 տարիէ ի վեր մէկ կողմէ փաստաբանական արուեստին մէջ և միանգամայն հրապարակագիր ըլլալով ինքզինքս յօժարութեամբ միշտ հանրային գատաստանին ենթական բրած եմ. պատահած է երբեմն որ գովեստներ շոյալուին ինծի անտեղի կերպով. նոյնպէս կը պատահի ահա որ ամէն կարգի յարձակումներ տեղացեան շուրջս առանց արգար փաստի մը: Հանրային կեանքով ապրող մարդիկ յանձնառու ըլլալու են ասոր:

Պիւտճէի տութիւն. Հայ երեսփոխանները իրենց պարտքը լիովին կատարեցին. անոնք էին որ քրիստոնեայ ազգերուն կրթականն ծախքերուն համար կառավարական պիւտճէին վարկեր ձեռք բերին:

Պզտիկ գործ մը չէր այս:

Անոնք էին որ գործաւորական հարցերու համար միշտ ձայն բարձրացուցին, անիրաւուած, անպաշտպան աշխատաւորներուն պաշտպան հանդիսացան:

Հոս՝ յետադիմականներու կողմէ յառաջ նետուած մեծ առարկութեանը կը համարիմ:

2.

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԵԱՆ ԱՆԶՐԱԺԵՏՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՅՍ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

Ընկերվարական. Հայո՞ւն է ինկեր ընկերվարական ըլլալ. նախ, այս երկրին մէջ ընկերվարական հարցը գոյութիւն չունի. յետոյ, Հայերու ընկերվարական ըլլալը օտար յրամատէրները, օտար ձեռնարկները հայ գործաւորներ գործածելուն արգելք կ'ըլլայ, Հայերը կը տուժեն միայն այս քաղաքական դաւաճանքին բոլոր վնասը:

Մի առ մի քննելէ առաջ այս առարկութիւնները, թող տուէք որ ըսեմ ձեզի, ինչպէս յայտարարեցի Օսմ. Խորհրդարանին բեմէն, թէ ես ընկերվարական մըն եմ, համոզուած ընկերվարական մը:

Իցիւ թէ չըլլայի. որքա՞ն նիւթապէս պիտի օգտուէի անկէ. հիմա բոլոր զրամատէրները ինծի դէմ են, նոյն իսկ կառավարական մեծ անձնաւորութիւններ կը վախնան ինձմէ. անձնական շահերու տեսակէտով մեծապէս տուժած եմ այս յայտարարութիւնը ընելու. բայց կեղծիքի մարդ չեմ. համարձակութիւնը միակ փառասիրութիւնս է և ո՛չ ոք կրնայ զայն ինչէ կապուել. յորմէ հետէ հանրային կեանքի մէջ ոտք կոխած եմ, անձնական շահի նկատումը չէ արգիլած զիս համարձակօրէն իմ համոզումս յայտնելէ. նիւթապէս միշտ վնասուած՝ անյողդողդ քալած եմ այն ճամբէն զոր խիղճս ու պատիւս ցոյց տուած են ինծի իրրեւ ամէնէն ուղիղը:

Ընկերվարական. հասկնանք զիրար. ոմանք կը կարծեն որ ընկերվարականը գրպանը «պօմպա» մը պահող անիշխանական մըն է, կամ թէ մէջի դրամը

գործնալու նպատակով գրամարկդները բանալիք գործիքներ ունի քովը: Միմաղկյին և ծաղրելին մրցումի ելած են այս ենթամարտկութիւններուն մէջ:

Ընկերվարութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ արտադրութեան միջոցներու և հարստութիւններուն արդար բաշխումը ընկերութեան մէջ. կ'աղաչեմ, ո՞վ է որ ասոր հակառակը պիտի ուզէ. դուք՝ որ ինծի ունկնդրելու պատիւը կ'ընէք՝ միթէ չէ՞ պատահած որ ձեր արդար վաստակին մէկ մասէն զրկուիք. ձեր գործառնութեանց մէջ միշտ ձեր աշխատութեան փոխարէնը ամբողջապէս ստացած էք. եթէ ստացած էք, կը շնորհաւորեմ ձեզ՝ վասն զի առանձնաշնորհակներ էք, բաղդաւորներ էք. բայց կ'աղաչեմ ձեզի որ հազուագիւտ բան մըն է ատիկա. ամէն գործառնութեան մէջ երկու կողմը հաւասար ոյժի և ազդեցութեան տէր չըլլար. սովորաբար մէկը՝ զօրաւոր և միւսը՝ տկար կը գտնուի, և այդ պարագային՝ զօրաւորը տկարին, առհասարակ իրմէ նուազ զօրաւորին, վաստակին մէկ մասը — քիչ կամ շատ — չի հատուցանելու կ'աշխատի միշտ և միշտ կը յաջողի. կեանքի պայքարն է աս. կարգ մը անտեսագէտներ մատուցումի և պահանջումի օրէնք կ'ըսեն ասոր. եթէ անիրաւուած կողմը դուք ըլլայիք՝ չի՞ պիտի ջանայիք ձեր վաստակին ամբողջութիւնը ձեռք բերել. մեղք գործած պիտի ըլլայիք միթէ այդպէս վարուելով. ո՛չ: Ընկերվարութիւնը այդ «ջանքն» է ո՛չ թէ անհատի մը համար, այլ առհասարակ ընկերութիւնը կազմող բոլոր անհատներուն համար: Այսքան պարզ ու պայծառ գաղափար մը ո՛չ խեղաթիւրումի, ո՛չ ստուերութիւններու ձեռնտու է:

Եւ ո՞վ ըսաւ որ ընկերվարութիւնն այս վերջին

տարիներուն ստեղծած մէկ դաւանանքն է. անիկա կայ այն օրէն ի վեր՝ ուր Ընկերութիւն կազմուած է Ոյժի վրայ հիմնուելով և ուր Իրաւունքը պայքարի ելած է Ոյժին դէմ: Ինչ հարկ հետու երթալ, Քրիստոնէութիւնը ընկերվարութիւն է. ընկերվարութիւն է նաև Իսլամ կրօնքը. Պրօթէքացի նշանաւոր տրետեսագէտ մը Լավլէ կ'ըսէ թէ ամէն ոք ընկերվարական է ուրիշի մը հանդէպ. ո՛րքան ճշմարիտ է այս խօսքը. նոյն իսկ Պիամարք, երկաթեայ նախարարապետը, ընկերվարական էր: Իրտեղէ՛ք, կա՛յ երկիր մը որ ընկերվարական չըլլայ աւելի կամ նուազ չափով. մենք, Սահմանադրական Թուրքիան սիւլան պէտք էր մերժէր ամէնէն արդար պահանջները աշխատաւորներուն, ժողովուրդին, որոնք վերջապէս երկրին էն մեծ ոյժերն են: Եւ Հայերուն չէ՞ր ինչար միթէ, իբրեւ ամէնէն զարգացեալը, յառաջընթացը ասիական ազգերուն, այդ դատին պաշտպան կանգնիր:

Հայ գործաւորները պիտի տուժեն. երբե՛ք. վասնզի այն գործատէրերը որոնք պիտի համարձակին, միմիայն ընկերվարական համոզումներ ունենալուն պատճառով, ճամբու դնել հայ գործաւորները, այս կերպ խղճի բռնաբարումներու համարձակողները մե՛ղի պիտի գտնեն իրենց դէմը և ի հարկին՝ օսմ. կառավարութիւնը պիտի հանենք, օսմ. ազգը պիտի հանենք իրենց դէմը. անոնք մինէ՛ շատ աւելի պիտի տուժեն և չուտով պիտի խրատուին:

Անտեղեակները միայն կրնան ըսել թէ գործաւորական հարց չկայ Թուրքիոյ մէջ: Թէեւ «մեծ ճարտարարուեստը» գոյութիւն չունի այս երկրին մէջ, բայց այսուհանդերձ գործաւոր դասակարգ մը կայ, և երկու միլիօնի մօտ կը հաշուեն զայն՝ հողա-

յին գործաւորները միասին առնելով . երկու միլիօն գործաւորը արհամարհելի դասակարգ մըն է միթէ :

Տեսէք հրեաները Սելանիկի մէջ . որքա՛ն գործաւորական կազմակերպութիւններ հաստատած են . պէտք է հիանալ անոնց վրայ և ո՛չ թէ անտեսել այդ մեծ ջանքը :

Ընկերվարութեան անուշով մեր պահանջածները աշխատաւոր դասակարգին համար բոլոր քաղաքակիրթ երկրներու մէջ , նոյն իսկ Ռուսիոյ մէջ , օրէնքներով հաստատուած , տարիներէ ի վեր ի գործ դրուած կանոններ են , և ոչ ուրիշ բան :

Է.

ՀԱՅ ԵՐԵՍՓՈՒՍՆԵՐՈՒ ՓԱՐԼԱՄԵՆՅԱԿԱՆ

ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԻԹԹԻՀԱՏԻ ՀԵՏ

Չեմ ուզեր ձեր ժամանակը ասկէ աւելի գրաւել . միայն պէտք է որ անպատասխանի չի թողում վերջին քննադատութիւն մը որ օսմ . Հայ երեսփոխաններուն կ'ողջուի , ասի է անոնց համակիր վերաբերումը և աջակցութիւնը իթթիհատ և Թէրազլը կուսակցութեան հանդէպ :

Գիտցէք , հայրենա՛կիցներ , որ Օսմանեան Սահմանադրութիւն հռչակումովը երեւան եկած յեղափոխութիւնը կատարեալ գործ մը ըլլալէ հեռի է : Իսլամ տարրը զիւրութեամբ չի կրնար հրաժարիլ դարերու շրջանով կազմուած համոզումէ մը՝ որ զինքը բացարձակ տիրող տարր կը հռչակէ այս երկրին մէջ : Աշխատութիւն պէտք է , տարիներ պէտք են փոխելու համար այդ հոգեբանութիւնը . կրնա՞ք պահանջել որ սերմ մը նետելով հողին մէջ՝ վայրկեանին

տունկ մը բուսնի , ծառ ըլլայ , տերեւներով ծածկուի և պտուղ տայ :

Իսլամ հայրենակիցներու մէջ անոնք որ ճշմարտապէս աղատականներ են , մեզի պէս աղատականներ , շատ քիչ են թուով . անոնք , գրեթէ մեծ մասով այդ կուսակցութեան կը պատկանին . մեր համոզումները , մեր զգացումները կը պատուիրեն մեզի որ աջակցինք իրենց ձեռնարկած դժուարին գործին և զիւրացնենք զայն :

Ո՛չ ոք ինծի չափ խստութեամբ , երբեմն անգութ կերպով , մատնանիչ ըրած այդ է կուսակցութեան թերութիւնները . բայց պատճառ մը չէ ասիկա որ չի ձանձնանք անոր աղատական հիմերը , և ո՛ւր է աւելի աղատական կուսակցութիւն մը որուն աջակցիլը նախամեծար պիտի ըլլար : Չափաւոր Ազատական և Ժողովրդական ըսուած կուսակցութիւնները իրենց կազմութեամբ յետադիմական ու լրծնամուլական մարմիններ են : Ատոնցմէ դուրս անկախ և ճշմարտապէս աղատամիտ երեսփոխաններ կան հարկաւ , բայց անոնք դեռ չեն կազմակերպուած :

Ասկէ դատ , մի՛ մոռնաք որ այս իթթիհատ և Թէրազլի կուսակցութիւնը կառավարական կուսակցութիւնն է . եթէ նոյն իսկ զգացումներնիս ու համոզումներնիս այն կողմը չի մղեր զմեզ , մեր ազգին մասնաւոր շահերը անոնց հետ համերալիս գլուխուելու պիտի պարտաւորէր զմեզ . քաղաքականութեան մէջ միմիայն զգացումով չի քալուիր . ազգերու կենսական շահերը այն ուղեցոյցն են որուն ուղիղ շարժումներն ընկը աւագ պարտաւորութիւն է : Կը տեսնէք թէ ո՛րքան բանաւոր է մեր համակրութիւնը դէպի այդ քաղաքական կուսակցութիւնը . որուն արդէն ալ երախտապարտ ենք Սահմանադրութիւնը տուած ըլլալուն համար այս երկրին :

Ը.

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Յ Ո Ւ Յ Ի Ի Ն

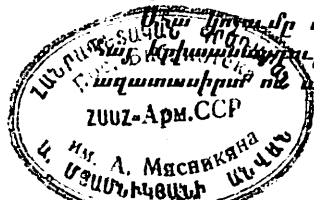
Ըսելիքներս ահա աւարտեցի: Ամփոփեմ:

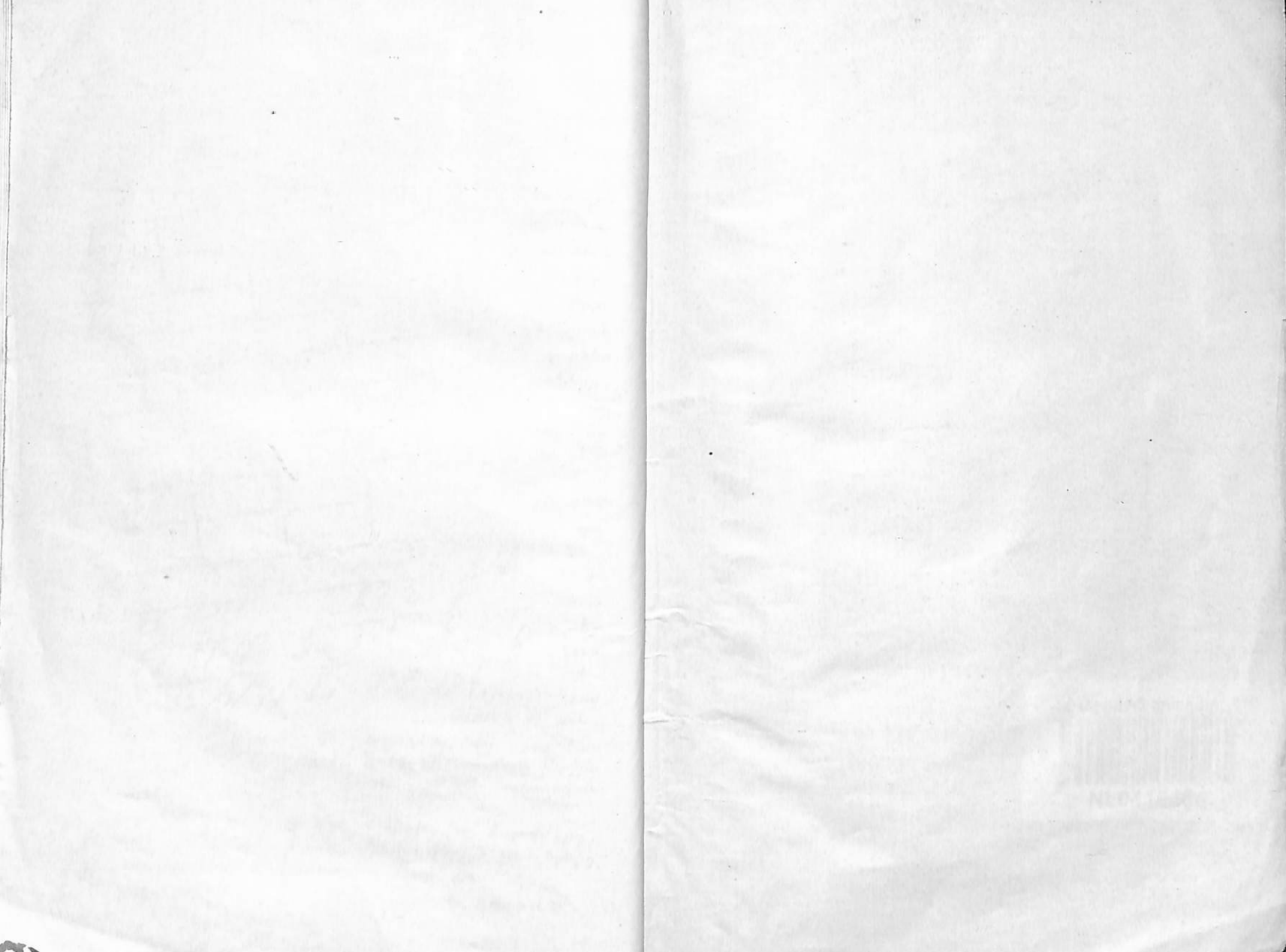
Եթէ նմանութիւն մը ընել ներելի է, ես ժողովուրդը սպիտակ լոյսը պիտի կոչեմ, այն՝ որ զանազան գոյնէ շառաւիղներով շինուած է. նմանութիւնը ճիշտ է. քանի որ ժողովուրդը քաղաքակրթական բոլոր ձգտումներուն ամփոփումն է. երկտասարդութիւնն ալ կարմիր լոյսն է, այն՝ որուն մարդուս աչքը կ'երթայ իսկոյն, այն՝ որ կարծես թէ ամէնէն առաջ կը քալէ: Այդ երկու գոյները, որ Օսմանեան ազատագրութեան գոյներն են ապաքէն, պէտք է որ անբաժան մնան իրարմէ. երկտասարդութիւնը՝ ժողովուրդին հետ: Ատոր մէջն է Յառաջդիմութիւնը: Բայց ասով չի լինար:

Ասկից երկու ամիս առաջ Պելճիքա ճամբորդած պահուս, Պրիւքսէի մէկ հրապարակին վրայ արձան մը տեսայ նոր կանգնուած: Գիտէք որ Պելճիքայի մէջ կառավարութիւնը կաթոլիկներուն ձեռքն է. կարծեցի որ այս արձանն ալ կառավարութեան կուսակից մէկու մը արձանն էր: Ո՛րչափ մեծ եղաւ զարմանքս, տեսնելով որ ընդդիմադիր կուսակցութեան, ազատական կուսակցութեան, պետին՝ Յրէր Օրպանի արձանն էր ան: Հպարտ ցօտով մը ձեռքը վեր բարձրացուցեր էր, երդում մը ընելու համար կարծես: Ու պատուանդանին վրայ՝ հետեւեալ վերտառութիւնը կարդացի. «Մինչև վերջին շունչս մինչև վերջին շունչս ազատական պիտի մնամ»:

Սակայն միտե՛ք, որ կ'ընեմ ձեզի, հայ ժողովուրդ, հայ երիտասարդութիւն, մինչև վերջին շունչերնիդ ազատամարտը ո՞նչ ազատամիտ մնացէ՛ք:

Գ. ԶՕՀՐԱՊ

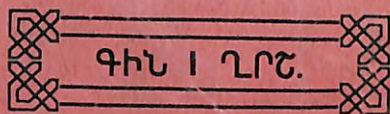

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0418466

94

ԳԻՆ Ի ՂՐՇ.